

УДК 343.163

І. М. Канюка
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ефективність і швидкість здійснення досудового розслідування й судового розгляду має важливе значення для побудови правової держави. Однією з ключових ідей розвитку кримінального судочинства є ідея процесуальної економії, спрямована на спрощення, скорочення й здешевлення кримінального процесу та водночас здійснення ефективного забезпечення захисту й реалізації прав учасників. Значення цих процесів на сучасному етапі розвитку кримінального судочинства обумовлює необхідність ставлення до цієї ідеї як повноцінного принципу (засади) кримінального провадження.

У юридичній літературі питання процесуальної економії розглядали такі провідні вчені-процесуалісти, як С.В. Бажанов, Л.В. Головка, Ю.М. Грошевий, А.П. Гуляєв, П.С. Елькінд, А.С. Кобліковий, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, П.Ф. Пашкевич, М.М. Полянський, М.І. Порубов, С.В. Сереброва, О.В. Смирнов, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, В.Т. Томин, І.Я. Фойницький, М.Л. Якуб та інші.

Метою статті є з'ясування особливостей реалізації принципу процесуальної економії в судовому провадженні.

Реалізація засади процесуальної економії має особливе значення в судовому провадженні. Хоча в ст. 318 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) не передбачено граничний строк, упродовж якого судовий розгляд має бути завершено, а визначено строк розгляду оціночними поняттями «розумний строк», як показує практика, є досить поширеними факти надмірної тривалості судового процесу. Причому причинами цього явища є низка факторів: і нехтування вимогами оперативності процесу з боку суддів, і недбалість учасників судового провадження, і об'єктивні причини. З огляду на це завданням принципу процесуальної економії в судовому провадженні є мінімізація можливих процесуальних труднощів і перешкод, щоб судовий розгляд було завершено в справді розумні строки.

Судове провадження в першій інстанції починається зі стадії підготовчого провадження, яка замінила собою стадію попереднього судового розгляду, що існувала до набрання чинності новим КПК України, проте суть її істотно не змінилася. Процесуальні рішення, прийняті в цій стадії, мають контрольний (перевірочний) характер. Водночас дії судді з

питань, що підлягають вирішенню у зв'язку з підготовкою справи до судового розгляду, мають підготовчий характер. Таким чином, суддя зобов'язаний з'ясувати обставини як процесуального, так і матеріально-правового характеру [1, с. 110].

Значення цієї стадії для кримінального провадження пояснюється переважно міркуваннями процесуальної економії. Так, Л.М. Лобойко називає цю стадію «процесуальним фільтром», що не допускає до судового розгляду справи, які неповно розслідувані або в яких допущені істотні порушення закону [2, с. 276]. І хоча за чинним КПК України суд у цій стадії не перевіряє повноту й законність розслідування кримінального правопорушення, роль «процесуального фільтра» стадія не втратила. Зокрема, суд уже на цьому етапі може закрити провадження, повернути обвинувальний акт або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України, або направити їх до відповідного суду для визначення підсудності в разі встановлення невідсудності. Також суд може затвердити угоду про примирення чи визнання винуватості або відмовити в затвердженні такої угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування.

Такі дії суду на стадії підготовчого провадження дають змогу «відсіяти» ті матеріали, які не можуть бути призначені до судового розгляду з певних причин, що дає можливість уникнути зайвих процесуальних витрат уже в стадії судового розгляду.

Крім функції «фільтра», ця стадія виконує також інше завдання – здійснює підготовку до судового розгляду, що полягає у вирішенні низки організаційних питань, необхідних для нормального проведення судового розгляду (з'ясування складу осіб, які братимуть участь у судовому розгляді, вирішення питання про відкрите чи закрите судові засідання, забезпечення доказового матеріалу для судового розгляду тощо).

Тому з позиції процесуальної економії ця стадія виконує дуже важливе значення в плані підвищення оперативності судового провадження та зменшення процесуальних витрат учасників провадження.

Судовий розгляд як центральна стадія кримінального судочинства є найбільш суперечливим

із позиції реалізації в ньому принципу процесуальної економії. З одного боку, вимога швидкості кримінального провадження не в останню чергу стосується й цієї стадії, а з іншого – ця стадія фактично не регламентується граничними строками провадження. Той факт, що закон вимагає закінчити судові провадження в розумні строки, ситуацію не змінює, оскільки поняття розумності строків є оціночним і досить непростим в оцінці.

Якщо звернутись до інших видів судочинства, то в усіх із них відповідні процесуальні закони передбачають максимальний строк розгляду справи судом першої інстанції: у цивільному та господарському процесах зазвичай два місяці, в адміністративному – один місяць. Кримінальний процес і в цьому питанні рухається трохи осібно, не в напрямі уніфікації процесуальних форм, не обмежуючи судовий розгляд граничними строками.

У деяких країнах пострадянського простору такий строк все-таки встановлено. Так, згідно із ч. 2 ст. 252 Кримінально-процесуального кодексу Киргизької Республіки кримінальна справа про злочин невеликої чи середньої тяжкості підлягає вирішенню по суті суддею (судом) у строк не пізніше місяця, а справа про тяжкий чи особливо тяжкий злочин – у двомісячний строк із дня її надходження до суду [3].

Ми підтримуємо тих науковців, які вважають, що судовий розгляд у кримінальному процесі обмежувати не варто, оскільки надто великою може бути ціна помилки суду [4]. Поспішність у прийнятті рішення лише з метою не порушити строки судового провадження може занадто дорого обійтись учасникам процесу. З огляду на це чинна регламентація тривалості судового розгляду за допомогою категорії розумного строку є оптимальною.

Вимога процесуальної економії спрямовується на те, щоб судовий розгляд був побудований таким чином, щоб не допустити невинувачені затягування розгляду справи, необґрунтовані відкладення судових засідань, оголошення занадто тривалих перерв, зупинення провадження тощо.

Як постає з узагальнень судової практики, що проводились Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [5], існують такі найпоширеніші об'єктивні та суб'єктивні причини затягування судами розгляду кримінальних проваджень:

1) недоставлення обвинуваченого в судові засідання. Ця причина найчастіше вказується в переліку тих, через які розгляд судових проваджень затягується. Часто обвинувачених доставляють до суду несвоєчасно (із запізненням), що негативно впливає також на розгляд інших кримінальних проваджень;

2) значне навантаження на суддів і суди. Ця причина є важливою та має значний вплив на швидкість розгляду кримінальних справ. Як по-

казують дані судової статистики, за збільшення загальної кількості справ з 2002 р. по 2012 р., які надходять до судів, середнє навантаження на одного суддю за цей період все-таки зменшилось, очевидно, за рахунок зростання штату суддів. Помітним цей чинник є переважно в судах обласних центрів і великих міст, де справді навантаження на одного суддю значно, інколи в декілька разів перевищує навантаження суддів окремих районних судів;

3) неналежна якість досудового розслідування в кримінальних справах. Однією з причин невинуваченого затягування розгляду кримінальних справ у суді є неповнота або неправильність такого слідства. Це змушує суддів призначати й проводити експертизи в суді, витребувати нові та додаткові докази, у тому числі викликати для допиту свідків, не зазначених у списку, доданому до обвинувального акта, у зв'язку із чим доручати органу, який проводив розслідування, виконання певних слідчих дій у порядку ст. 333 КПК України. Фактично суд змушений брати на себе функцію органу досудового слідства, а через те, що такі постанови виконуються несвоєчасно або не виконуються взагалі, – виносити повторні постанови із судовими дорученнями, що призводить до тривалих перерв у розгляді справи;

4) тривале проведення судових експертиз. Ця причина впливає на оперативність розгляду значної кількості справ. Попри намагання суддів узгодити строки проведення експертиз, як передбачено п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, експертні установи повідомляють про неможливість виконати такі експертизи у зв'язку зі значним навантаженням, а в деяких випадках експерти визначають занадто тривалі строки;

5) розшук обвинувачених. Не може вважатись задовільною робота слідчих органів у частині з'ясування реального місця проживання того чи іншого свідка або потерпілого, а також місця проживання обвинуваченого (підсудного) у справах, де інших співучасників тримають під вартою. Непоодинокими є випадки повернення суду повідомлень про вручення поштового відправлення з відміткою про те, що за зазначеною адресою особа не проживає, і працівники міліції, які мають здійснити привід, підтверджують цю інформацію. Розшук підсудних у таких випадках затягується, а тому відкладається розгляд справ. Прокурори, які беруть участь у справах, у більшості випадків не контролюють виконання постанов суду та не вживають передбачені законом заходи до усунення різних порушень закону;

6) неналежна організація роботи суду. Негативно впливає на тривалість судового процесу

практика, коли прокурори заявляють клопотання про оголошення перерв для підготовки до судових дебатів, узгодження з керівництвом прокуратури позиції з того чи іншого клопотання захисту або для додаткового ознайомлення з матеріалами справи. Очевидно, що такі клопотання є не виправданими та свідчать про недостатній рівень готовності прокурорів до судового процесу й неваліфіковане підтримання ними обвинувачення.

Крім того, судді майже не вживають заходи процесуального примусу для прискорення розгляду справ, не порушують питання про притягнення недобросовісних учасників до адміністративної відповідальності, не виносять окремі ухвали в разі невиконання постанов суду про примусовий привід, судових доручень і в разі систематичного нез'явлення захисників.

Трапляються випадки недостатнього контролю з боку суддів за виконанням постанов про привід осіб, а також невжиття суддями всіх заходів організаційного й процесуального характеру з метою прискорення розгляду справ та постановлення вироків.

Нерідко відкладення судового розгляду справ зумовлюється їх неналежною підготовкою, у тому числі неповнотою виконання органами судового слідства вимог процесуального закону та непроведенням окремих слідчих дій.

Про неналежну організацію роботи суду свідчить також перенесення розгляду справ за клопотанням прокурора або іншого учасника процесу для підготовки постанови про зміну обвинувачення, для ознайомлення з матеріалами справи перед дебатами, у зв'язку з поганим самопочуттям підсудного без надання відповідної медичної довідки, для ознайомлення обвинувачених зі справою, а також через несправність технічних засобів фіксування процесу чи тривалу підготовку таких засобів до роботи.

При цьому варто звернути увагу на неналежний рівень організаційно-матеріального забезпечення судів.

Додатковими факторами, пов'язаними з великим навантаженням і неукомплектованістю судів, є тривала непрацездатність, відрядження, відставка, переведення до іншого суду, закінчення строку повноважень суддів тощо.

У зв'язку з переведенням деяких суддів на роботу до інших установ або закінченням строків їх повноважень збільшується навантаження на інших суддів. Так, необхідність передання на розгляд інших суддів справ, які перебували в провадженні переведених суддів, та необхідність розподілу навантаження між фактично працюючими суддями негативно позначається на строках розгляду справ.

Це пов'язано з тим, що передання в провадження суддів додаткового обсягу справ, частину

з яких уже не було розглянуто в строки, передбачається чинним законодавством, необхідність розпочинати судове слідство в справах спочатку внаслідок зміни складу суду так само призводить до тривалого розгляду справ.

До причин порушення розумних строків судового провадження, на жаль, належать також недоліки в роботі суддів. До подібних факторів можна віднести такі:

1) неналежну підготовку справи до судового розгляду, відсутність планування розгляду справ (особливо багатотомних) за великої кількості підсудних, потерпілих, свідків;

2) недостатній контроль із боку суддів за вчасним повідомленням осіб, які беруть участь у справі, про місце й час її розгляду, а також невжиття суддями заходів щодо забезпечення з'явлення в судові засідання осіб, які беруть участь у справі;

3) необґрунтовано тривалі перерви між судовими засіданнями (від одного до декількох місяців), багаторазові відкладення слухання та оголошення перерв на тривалий час без достатніх на те підстав;

4) недостатнє реагування на факти зриву судового засідання та несвоєчасне вжиття передбачених законом заходів до учасників судового засідання (прокурорів, захисників, свідків, потерпілих), які не з'явились у судові засідання;

5) нераціональне використання суддями процесуальних можливостей для оптимального в часі розгляду справи.

Встановлення суддею оптимального порядку дослідження доказів під час судового розгляду передбачається ст. 349 КПК України. Деякі судді, визначивши так званий загальний порядок (допит підсудних, потерпілих, свідків, дослідження матеріалів справи), не передбачений законом, не використовують можливості встановлення оптимального порядку дослідження доказів у судовому провадженні з урахуванням особливостей останнього, щоб раціонально використати час, відведений для розгляду конкретного кримінального провадження.

Таким чином, усі розглядувані нами причини порушення розумних строків є як суб'єктивними, так і об'єктивними. Простим встановленням граничних строків не обійтися, як ми вже вказували, наявність таких строків в інших видах судочинства не вирішує проблему порушення затягування розгляду справ. Підвищення кваліфікації суддів, покращення матеріально технічної бази та вдосконалення законодавства сприятимуть дотриманню розумності строків, що, відповідно, створить умови для певної процесуальної економії.

Література

1. Кудин Ф.М. Достаточність доказательств в уголовном процессе / Ф.М. Кудин, Р.В. Костенко. – Краснодар : КГАУ, 2000. – 160 с.

2. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : [навч. посібник] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

3. Уголовно-процесуальный кодекс Киргизской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://online.adviser.kg/Document/d>.

4. Маляренко В.Т. Щодо строків кримінального процесу / В.Т. Маляренко // Право України. – 2000. – № 1. – С. 17–22.

5. Узагальнення судової практики судів першої та апеляційної інстанцій у справах стосовно осіб, які тримаються під вартою, судово провадження щодо яких триває понад 6 місяців, від 1 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002740-1>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Анотація

Канюка І. М. Реалізація принципу процесуальної економії в судовому провадженні. – Стаття.

Статтю присвячено реалізації принципу процесуальної економії в судовому провадженні. Досліджено

об'єктивні та суб'єктивні причини порушення розумності строків, а також недоліки в роботі суддів.

Ключові слова: принцип процесуальної економії, розумність строків, судово провадження.

Аннотация

Канюка И. М. Реализация принципа процессуальной экономии в судебном производстве. – Статья.

Статья посвящена реализации принципа процессуальной экономии в судебном производстве. Исследованы объективные и субъективные причины нарушения разумности сроков, а также недостатки в работе судей.

Ключевые слова: принцип процессуальной экономии, разумность сроков, судебное производство.

Summary

Kanyuka I. M. The principle of procedural economy in the proceedings. – Article.

The article is devoted to implementing the principle of procedural economy in the judicial proceedings. Investigated objective and subjective causes of violations reasonable time, and shortcomings in the work of judges.

Key words: principle of procedural economy, reasonableness of the terms, judicial proceedings.